

HERMENEVS

19^e JAARGANG, AFL. 10 — 15 Juni 1948

Horatius Carm. III 13

O Bandusische Bron,
 klaarder dan bergkristal,
Gij verdient er de wijn
 die 'k voor U plengen zal;
morgen slacht ik een bokje.
Bloemen, geplukt uit het dal,

tooien zijn kopje zo zacht,
 horentjes nog als gezwel.
't Diertje oefent voor niets
 voor het gevecht en het spel.
't Donkere bloed zal spoedig
kleuren Uw heldere wel.

Felste hitte der zon,
 midden in 't zomergetij,
raakt of deert U niet,
 en d'ossen, vermoeid van de klei,
geeft gij vriendelijke koelte,
ook voor het vee van de wei.

Wees Gij door mijn gezang
 bron van de eerste rang.
'k Zing, hoe ik naar de eik
 en naar de rots verlang,
dierbare plek, waar het water
murmelend welt uit Uw sprang.

Rotterdam.

F. J. BREVET.

O fons Bandusiae, splendidior vitto,
Dulci digne mero non sine floribus,
Cras donaberis haedo,
Cui frons turgida comibus

Primis et venerem et proelia destinat.
 Frustra: nam gelidos inficiet tibi
 Rubro sanguine rivos
 Lascivi suboles gregis.

Te flagrantis atrox hora Caniculae
 Nescit tangere, tu frigus amabile
 Fessis vomere tauris
 Praebes et pecori vago.

Fies nobilium tu quoque fontium,
 Me dicente cavis impositam ilicem
 Saxis, unde loquaces
 Lymphae desiliunt tuae.

Metrum: Asclepiadens tertius

Schema: $\frac{\text{—}}{\text{—}} \text{—} \frac{\text{—}}{\text{—}} \cup \cup \frac{\text{—}}{\text{—}} \mid \frac{\text{—}}{\text{—}} \cup \cup \frac{\text{—}}{\text{—}} \cup \frac{\text{—}}{\text{—}}$ (twee maal)
 $\frac{\text{—}}{\text{—}} \text{—} \frac{\text{—}}{\text{—}} \cup \cup \frac{\text{—}}{\text{—}} \cup$
 $\frac{\text{—}}{\text{—}} \text{—} \frac{\text{—}}{\text{—}} \cup \cup \frac{\text{—}}{\text{—}} \cup \frac{\text{—}}{\text{—}}$

„Le bon sens et les études classiques”

Onder dezen titel verscheen vorig jaar de redevoering door den wijsgeer Bergson gehouden in 1895, ter gelegenheid van een prijs-uit deling. (Ed. de l'Epervier). Omdat dit klein geschrift gemakkelijk over het hoofd zal worden gezien, lijkt het mij van belang er op te wijzen. Het betoog, dat tot strekking heeft aan te tonen, dat de études classiques bij uitstek de ontwikkeling van de „bon sens” bevorderen en dat daarom voor het belangrijkste deel gewijd is aan een beschouwing over wat onder „bon sens” moet worden verstaan, heeft nog niets aan actualiteit verloren. Merkwaardig is, dat het wordt gekenmerkt in de eerste plaats door een vlucht van ideeën, die reeds voorspelt wat later in de bekende boeken zal volgen, maar ook door die verrassend heldere nooit zwaarwichtige, steeds soepele en zo beeldrijke stijl, die de jonge Bergson blijkbaar reeds volkomen beheerste.

Bergson vangt aan met een onderscheiding van twee kenmerken van de bon sens, n.l. een actieve gesteldheid van het verstand en daarnaast juist een zeker wantrouwen in de verstandelijke bezigheid. Hieruit blijkt al terstond, dat bon sens in onze taal gebrekkig wordt weergegeven met „gezond verstand” en dat de Franssen

juister spreken van het „goede zintuig”, dat toch iets meer dan alleen maar verstand is. Juist dit meerdere maakt het tot een intuïtie van hoger orde en men kan zeggen, dat wat het genie betekent op het gebied van wetenschap en kunst, dit zintuig is in het praktische leven. Vandaar dat het nooit passief is, niets meer vreest dan onbeweeglijkheid, dat het een andere waarheid nastreeft dan de wetenschap, dat het niet eens en voor al gelijk wil hebben doch telkens weer opnieuw, dat het bepaalde invloeden kan verwaarlozen in het bijzonder die van een terigoureuse logica, welke de subtiliteit der werkelijkheid dreigt te verstarren; vandaar ook, dat het geen groter vijanden kent dan routine-geest en illusionisme, twee levenshoudingen, die verwant zijn, omdat ze beiden voortspuiten uit luiheid. Het redeneert inderdaad en soms op den grondslag van algemene regels, maar niet dan nadat het die regels eerst naar het leven heeft gericht. Die regels zijn niet anders dan wat de geest der gerechtigheid voorschrijft, d. w. z. niet een abstracte rechtvaardigheidsidee, maar de geest van gerechtigheid, zoals die leeft in een rechtvaardig mens, de levende gerechtigheid, die niets meer vreest dan het verwerven van een goed ten koste van een groter kwaad. En deze geest is ten slotte niets anders dan „tact” ten aanzien van het praktische leven, wat derhalve ook betekent, dat het geest is gegrondvest in het karakter en daardoor gelouterd. Ten onrechte daarom zegt Descartes, dat men bon sens in een ieder terugvindt¹ omdat het de essentie van den geest is, want dan ziet hij voorbij, dat er in onze ziel zoals in de maatschappij naast leven verstarren is, die een voortdurende contrôle noodzakelijk maakt. Daartoe grijpt de opvoeding in, eerder om een sluier op te lichten dan om licht te brengen.

Op de tegenwerkende krachten hebben de études classiques een veelzijdige greep. Zo zijn één van de hindernissen, die de vrijheid van geest in den weg staan, de door de taal kant en klaar gemaakte ideeën, die wij als het ware inademen met onze omgeving. Hoe komt dat? In de eerste plaats omdat wij worden afgeleid (bijv. door lexica) zoals touristen door hun Baedekers en in de tweede plaats, omdat de natuurlijke ontwikkeling voor een ieder die hindernissen

¹ Bon sens is dus ook een beter begrip voor wat de Engelsen onder „common sense” verstaan, al streeft de bon sens in principe naar een zo groot mogelijke „commonness”.

eerst als hulpmiddelen onmisbaar maakt. Toch moeten wij erover heen, gericht op warmte en bewegelijkheid van het leven. De études classiques hechten grote betekenis aan het woord, maar juist om er niet de dupe van te zijn! Ze zijn tegenstanders van elk automatisme (zoals ook de philosophie) en dus van een te eenzijdig-logische vorm van oordelen. Zij leren, dat men bij de bestudering van de geschiedenis moet vermijden om te uitsluitend uit analogieën de toekomst te voorspellen, dat natuurkunde en mathesis nodig zijn, maar niet zo eenzijdig en strikt mogen worden toegepast alsof men in de keuken een laboratoriumweegschaal zou gebruiken. Zo mag men niet over de maatschappij oordelen als over de natuur en met toepassing van natuurwetten. De études classiques bevrijden daarom, — zoals ook de bon sens —, niet alleen van volmaakte maar ook van te eenvoudige ideeën. Beoordeelt men mensen en dingen alleen van een puur intellectueel standpunt dan gaat men niet te werk volgens de methode van le bon sens, al kan men daarbij beter niet spreken van methode maar liever van „een zekere manier van doen”. Een volk betekent daarom ook niet iets bijzonders door zijn intellectuele capaciteiten maar door een geheimzinnige wilskracht en een hartstocht voor grote dingen. Dit leren de études classiques door voorbeelden uit het verleden. Daarom vindt men bij de besten steeds ook de mogelijkheid tot geestdrift voor het goede, die tot ware gerechtigheid voert.

Dit is, wat Bergson in hoofdzaak betoogt, maar het spreekt van zelf, dat juist datgene wat zijn redevowering reliëf en gloed gaf in mijn weergave is verloren gegaan, omdat inhoud en vorm niet ongestraft worden gescheiden. Wie echter de oratie leest zal begrijpen hoe groot de invloed van dezen meester op zijn leerlingen moet zijn geweest toen zij hem hoorden besluiten met deze woorden:

„Croyez le bien, jeunes élèves, la clarté des idées, la fermeté de l'attention, la liberté et la modération du jugement; tont cela forme l'enveloppe matérielle du bon sens; mais c'est la passion de la justice qui en est l'âme.”

A. D. VAN REGTEREN ALTENA.

Een antieke vermogensinspectie

II

Het is ons bekend, dat Cratinus in zijn „*Thrattai*” (opgevoerd pl.m. 442) heeft doen optreden een „Zeus met zijn hoofd als een zee-ui¹, Pericles namelijk”. Wij weten verder, dat in de jaren 440 tot 437 het met name noemen der slachtoffers in een politieke satire verboden was. Tenslotte weten wij, dat in Cratinus' *Nemesis* (pl.m. 431) een „Zeus met lange schedel en een zwak voor vreemdelingen” is opgetreden.

Veel treffende nog is een vergelijking van de *Ploutoi* met Cratinus' *Chirones*, waarin de volgende „theogonie” voorkomt:

„Uit de verbintenis van Stasis en den alouden Kronos werd de grootste tyran geboren, dien de goden *κεφαληγερέταν* noemen”.²

En verder: „En zijn Hera werd Aspasia, de dochter van Ontucht”.

Zowel de *Ploutoi* als de *Chirones* zijn waarschijnlijk kort na 437 opgevoerd. Cratinus had dus alle reden, de naam van zijn voor naamste slachtoffer voorlopig maar te verzwijgen. Kronos, de vertegenwoordiger van de „goede oude tijd” schenkt, onder invloed van noodlottige partij twisten, het aanzijn aan Zeus-Pericles, die zich tenslotte met zijn moeder — dezelfde partij twisten — verbindt, om Kronos — de gouden tijd — uit te drijven. Lang vóór en scherper dan Thucydides³ heeft Cratinus zich dus uitgesproken over het dictatoriaal karakter van de Atheense democratie onder Pericles. Het zou ons werkelijk moeilijk vallen, de verhouding tussen Kronos en Zeus, zoals die ons in de *Ploutoi* geschetst werd, buiten deze politieke gedachtengang te houden. En, nemen wij eenmaal aan, dat met Zeus in onze comedie Pericles bedoeld is, dan kunnen wij de teleurstelling der *Ploutoi* peilen, die de tyrannie van Zeus dachten te ontlopen, maar deze nu te Athene in haar scherpste vorm terugvinden! Voor onszelf kunnen wij nu Kronos nog een derde verwijt in de mond leggen: „Het is je eigen schuld, dat je nu zelfs te Athene een machtelozen Kronos en een oppermachtigen Zeus

¹ Men stelle zien deze vorm voor als die van een moskee-koepel. Deze en volgende toespelingen hebben betrekking op Pericles' langwerpige schedel.

² Een comische variatie op „wolkenzamelaar”, met betrekking op P's hoofd.

³ 2,65,9.

aantreft, die de baas speelt over burgers zowel als bondgenoten!”

De reactie van het koor moet — dunkt mij — ongeveer de volgende zijn geweest: „Dan stoten wij op onze beurt Zeus in Athene van zijn troon en herstellen het gelukzalig en rechtvaardig bewind van Kronos.”

Daarmede was dan de intrigue van onze comédie gegeven en wel een, die van durf en dramatisch vermogen getuigt.

Dat mijn hypothese over deze verwickeling niet geheel in de lucht hangt, bewijze een derde, ditmaal nog veel zwaarder verminkt papyrus-fragment. ¹ Het is m. i. afkomstig uit een scène, waarin de leider der Ploutoi zich voor de voorgenomen staatsgreep de medewerking tracht te verzekeren van een berooid aristocraat, door hem het volgende voor te spiegelen: 1. dat de Ploutoi een nieuwe, eerlijke verdeling van de beschikbare rijkdom voorstaan; 2. dat daaruit voor den braven burger van goeden huize allerlei culinaire geneugten zullen voortvloeien: een bij uitstek comisch gegeven. De antieke comédie houdt zich immers zo gaarne met gefantaseerde maaltijden bezig!

„(. . . dat wij allen, die) hier onrechtmatig (rijk zijn) bij Kronos zullen aanbrenge. (Tevergeefs) hang je (hier op de vismarkt) rond; ik ben immers voor jou zoveel als zwarte en gewone tonijn, steenbaars, blauwvis en hondsvi², (daarvan zul je, zodra de Ploutoi) de macht in handen hebben, (kosteloos smullen en heerlijk) toebereid! (Het aantal fatsoenlijken is in deze stad nu eenmaal) kleiner dan dat der slechten. — Geef de teugels (van het bewind in onze handen; dan zullen wij de onrechtvaardige nieuwe rijken treffen met) het wapen van onze welsprekendheid.”

Het beloofde „luilekkerland” herinnert ons sterk aan de minder bonte passage, die Athenaeus (6,267e) ons uit de *Ploutoi* heeft overgeleverd: „Hun koning was Kronos van oudsher, toen men bikkelde met broodjes en de Aeginaeër koeken (— wij zouden zeggen: de Weespermoppen —) „rijp van de bomen” vielen”.

¹ Pap. Cumont f g. i, in 1934 gepubliceerd door P. Mazon in *Mélanges Bidez II*, p. 603 ss. Het is afkomstig van dezelfde papyrus-rol als de Pap. italiana en geïdentificeerd aan de hand van het door Athenaeus (7,303 d) geciteerde fg. 161, door Kock met een onverantwoorde wijziging opgenomen.

² De laatste drie ons onbekende, doch alle tamelijk dure vissoorten.

De beoogde herverdeling van de rijkdom, die de Ploutoi niet met geweld willen doordrijven, maar — naar typisch Atheense trant — met de wapenen der welsprekendheid, werpt een bijzonder scherp licht op de taak, die Cratinus zijn Ploutoi heeft toegedacht. Deze bestond uiteraard in een permanente controle op de rechtmatigheid van het verkregen bezit. In de taal der politieke satire vertaald betekent dit, dat zij een officiële *contrôle-commissie* vormen, die haar bevindingen aan een Atheense volksrechtbank voorlegt. Dit nu blijkt in onze comédie inderdaad het geval te zijn geweest. De laatste hinderpaal, de tyrannie van Zeus-Pericles hebben zij blijkbaar reeds opgeruimd, als de koorleider, als voorzitter der commissie, een reeks aanklachten'wegens oneerlijke verrijking indient bij een rechtbank, waarvan de samenstelling ons ontgaat, maar waarvan wij ons gaarne Kronos als voorzitter denken.

Een vrij uitvoerig papyrus-fragment¹ bewaarde ons het begin van een dergelijk proces, waarschijnlijk een uit een reeks, die in deze comédie het obligate comische „debat” uitmaakte. Zulk een parodie op de Atheense rechtspleging is ons verder nog bekend uit Aristophanes' *Wespen*, waar twee honden met elkaar procederen!

Het proces in de *Ploutoi* begint met een ode, waarin het koor zichzelf, d. w. z. zijn leider, moed inzingt:

„Maar kom, mijn beurt van spreken is weer gekomen, om tegen dezen (man) een aanklacht op te bouwen. Weet de goede toon te treffen, mijn hart, terwille van een juiste voordracht van je argumenten!”

Dan valt de spreekstem van den jury-voorzitter in:

„De opgeroepen getuigen, (voor het spreekgestoelte (van den aanklager) aantreden!) Het gaat er n.l. om, de hartewensen van den man uit Stiria (onverwijld te vervullen); men noemt hem tegenwoordig Hagno, maar (voor kort „ignoreerde” hij zelfs) zijn demos.”

Tot onze niet geringe verbazing zien wij hier een van Pericles' naaste medewerkers voor den vermogens-rechter gedaagd. Hagno, de zoon van Nicias, van de demos Stiria, was o. m. strateeg in 440/39. In 436 stichtte hij Amphipolis in Thracie en hij ontleende daaraan belangrijke emolumenten. De woordspeling ἄγνων-ἡγνώει,

¹ Pap. Cumont fg. 2.

door Grégoire geestig bedacht, zou erop wijzen, dat de rechter Hagno zo'n slecht Athener achtte, omdat zijn naam eerst kort geleden op de demos-lijsten zou zijn ingeschreven.

De aanklager, de leider der Ploutoi, lanceert nu de volgende beschuldiging:

„Die man is niet eerlijk aan zijn geld gekomen en daarvoor (zal hij boeten!)”.

Een ons onbekend medespeler neemt dan de verdediging van Hagno op zich:

„Integendeel, zijn rijkdom is van oude datum; alles wat hij heeft, bezit hij van oudsher, deels uit zijn (handel?), deels uit zijn (landerijen).”

De koorleider repliceert:

„Ik zal mij duidelijker uitdrukken, zodat ge een zuiverder indruk krijgt: Nicias was een transporteur, die (in de Piraeus in het zweet zijns aanschijns zijn brood verdiende), in loondienst bij een zekeren Pithias. Van hem is ten onrechte beweerd, dat . . .

De verdediger:

„Maar ik verzeker u dan toch, bij Zeus, dat”

En daarmee onttrekt de papyrus-tekst zich verder aan onze nieuwsgierigheid.

Ons moderneren valt het op, dat de vraag, of een vermogen al of niet eerlijk was verworven, in de oudheid meestal werd teruggebracht tot de vraag, of het wel van oude datum was. In ons geval hangt dit ten nauwste samen met Cratinus' politieke overtuiging. Met lede ogen zag hij immers de opkomst van het lagere volk onder invloed van Pericles' imperialistische politiek, ten koste van de aloude vermogende klasse, zowel te Athene als in de verbonden steden. Later (in zijn *Seriphioi*) zal hij Athene noemen „een stad van slaven en gemene nieuwe rijken”. Als trouw aanhanger van Cimon verlangde hij terug naar die gouden tijd, waarin een Aristides en een Cimon een gematigde democratische politiek voerden en die dan ook door andere schrijvers mét het rijk van Kronos is vergeleken ¹. Van de andere kant liet hij zich meeslepen door de vergefelijke

¹ Vgl. Plutarchus' Leven van Aristides 24,2; Leven van Cimon 10,6.

neiging, de toestanden in het aristocratische Sparta dermate te idealiseren, dat deze dat Kronos-rijk zeer nabijkwamen. Op zijn naïeve en typisch comische manier, laat hij in zijn Ploutoi iemand vragen ¹:

„Bestaat daar werkelijk, zoals men beweert, voor vreemdelingen de mogelijkheid, zich aan de „kopis” (een Spartaanse maaltijd) heerlijk te vergasten? En hangen er in de zuilengangen worsten aan spijkers naar beneden voor bejaarde lieden die ze zo maar behoeven af te bijten?”

En elders: „Heel hun stad krioelt van adellijke heren!” ²

Ik denk mij het verdere verloop van onze comédie zo, dat de Ploutoi toch nog bedrogen uitkwamen, omdat zij nog te weinig rekening hadden gehouden met het menselijk egoïsme en met de mistoestanden, die — altijd volgens Cratinus — in Athene maar al te welig tierden. Misschien zochten zij tenslotte een goed heenkomen naar Sparta; een Spartaanse dans schijnt althans hun „exodos” ³ te hebben begeleid.

Treffend is wel, dat het toeval ons, onder de wegens onrechtmatig verkregen rijkdom gewraakte Atheners, juist de naam Hagno heeft bewaard. Het is bekend, dat de satirieke aanvallen der comédie-dichters in deze tijd vaak aan een gerechtelijke vervolging voorafgingen. De comicus Hermippus wordt zelfs (waarschijnlijk tengevolge van een misverstand) genoemd als ondertekenaar van een aanklacht tegen Pericles' geliefde, Aspasia. Enkele jaren later, in 430, wordt Pericles zelf door een gevaarlijke aanklacht getroffen. Het is dan juist Hagno, die — zoals wij reeds zagen — door zijn amendement verzachting van de procedure weet te verkrijgen. Niettemin werd Pericles tot een geldboete van 500 talenten veroordeeld.

Voorburg.

J. TH. M. F. PIETERS.

Humanitas

Hoeveel men in later jaren ook vergeet uit zijn gymnasium-tijd, het grote moment, waarop we ons eerste caput Caesar ontcijferden zal ons altijd bijblijven. En ook degenen, die op later leeftijd er

¹ Overgeleverd bij Athenaeus 4,138 e.

² Fg. 290 Kock, waarvan evenwel de betekenis en het behoren tot de Ploutoi niet geheel zeker zijn.

³ De slotscène van tragedie en comédie, waarbij het koor het toneel verlaat.

nog toe overgaan Latijn te leren — het zijn er gelukkig velen, die, de spot van hun kortzichtige vriendschaar ten spijt, zo verstandig zijn de dagelijks schrijnende leemte in hun kennis aan te vullen¹—voelen, dat een mijlpaal bereikt is, wanneer *C. Iulii Caesaris commentariorum de bello Gallico libri primi caput primum* in een zelf vervaardigde *interpretatio Belgica* voor hen ligt. Dat de Belgen zo dapper zijn, omdat ze het verste af wonen van de cultuur en de „humanitas” van de Provence, het oudst geromaniseerde gebied van Gallië, vergeten ze hun leven lang niet meer: . . . *fortissimi sunt Belgae propterea quod a cultu atque humanitate provinciae longissime absunt, minimeque ad eos mercatores saepe commeant atque ea, quae ad effeminandos animos pertinente important.*

De diepe zin, die vele voorheen achteloos gebruikte leenwoorden (gratis, opera, predikant, relaas, sacrament, expeditie, etc.), dank zij de explicaties bij themaboek en grammatica, reeds gekregen hebben, heeft de verwachtingen hoog gespannen op de lectuur en het veelbelovend begin van Caesar schijnt een interessant verhaal in het vooruitzicht te stellen over de methode der romanisering en de wijze, waarop de *humanitas* ook in onze lage landen is verbreid. Caesar beoogde met zijn commentarii evenwel een ander doel en slechts terloops gebruikte hij het woord *humanitas* nog enige malen in de zin van „innerlijke beschaving”.² In caput 47 van het eerste boek horen we, hoe bepaalde personen, die kennelijk openstonden voor de Romeinse ideeën, daar ze „propter fidem” (niet aan hun vaderland, maar aan de belangen van den bezetter) *civitas* en „propter linguae Gallicae scientiam” belangrijke opdrachten kregen, „goed bruikbaar waren voor Caesar zowel om hun *humanitas* als om het bezit van dat complex van kwaliteiten, dat de Romeinen met „*virtus*” aanduiden. In het 4^e boek (cap. 3) wordt de grotere *humanitas* der Ubii wederom toegeschreven aan het drukke bezoek van den Romeinzen handelaar, voor wien Caesar hier weer het stad-huiswoord *mercator* gebruikt. Hijzelf zal zich *caupo* of *copo* genoemd hebben, aan welk woord, dat in klassiek Latijn „herbergier” of „wijnhandelaar” betekende, wij ons woord „koop(man)” te danken hebben en tevens een kostbare inlichting over de aard van het artikel, dat strekte *ad effeminandos animos* en dat tot het verre Noorden (København = Koopmanshaven) geëxporteerd werd.

¹ Vgl. Ned. Talenblad IX u. 251 e.v.

² Vgl. A. Gellius XIII, 17, 1.

Doch niet alleen wijn bracht de koopman mee. Te Stockum is een interessante inscriptie gevonden ¹:

D(is) M(anibus). Per (petuae) sec (uritati), L. Priminio Ingenuo negotiatori vest(iario) importatori Aurelia Lucretia coniugi obito. H.f.c.v. S.t.t.l.

„Aurelia Lucretia wijdde dit monument aan haar overleden echtgenoot Lucius Priminus Ingenuus, kledingkoopman en importeur. Zijn erfgenaam heeft dit monument laten oprichten (heres faciendum curavit votum). Moge de aarde licht op U wegen. (*Sit tibi terra levis.*)”

Een brokje echt Romeins leven in ons eigen vaderland!

Inscripties als van dezen Peek en Cloppenburg onder de Germanen zijn er meer: van een *negotiator cretarius* (handelaar in aardewerk), van een *frumentarius* (korenhandelaar) en zelfs van een *cervesarius* (bierhandelaar); gedenksteden zijn het voor de scheppers van onze cultuurtaal. Ontzaglijk is de invloed geweest, die van deze heren uitging. Want: de Germanen hadden, toen ze tegenover de Romeinen kwamen te staan, weinig te geven, doch alles te ontvangen. Een vloed van nieuwe begrippen en onbekende artikelen overstroomde hen. Ze hadden geen woorden voor dat alles, wat tot het wezen der Romeinse humanitas behoorde en namen er dus de Latijnse namen voor.

Het verschil in cultuurniveau kan niet scherper uitkomen, dan wanneer we met elkaar vergelijken wat Plinius Maior ²) schreef over het leven der Friezen en Cauchen én de weelde, waarin de auteur zelf leefde.

„Ik heb”, zo vertelt Plinius, „in het Noorden stammen gezien, als die van de Cauchen. Tweemaal per etmaal overstroomt de oceaan een groot deel van hun gebied, zodat het niet uit te maken is of dit tot het land of tot de zee gerekend moet worden. Daar bewoont een armzalig volkje hoge heuvels of wel eigenhandig opgeworpen terpen, die zo hoog zijn, dat ze er de hoogste vloed precies nog op kunnen doorstaan. Daarom hebben ze er ook hun hutten op gebouwd. Zo lijkt het wel of ze varen, wanneer rondom het land is ondergelopen. Maar het zijn net schipbreukelingen, als het water weer is weggelopen en ze bij hun hutten jacht maken op de vissen, die met het water de wijk nemen. Deze mensen kunnen niet, zoals

¹ Byvanck, Excerpta Romana II, 1607 (= CIL. XIII, 8568).

² N. H. 16, 1.

de bewoners van het naburige vasteland, vee houden om zich met melkproducten te voeden. Zelfs kunnen ze niet op wild jagen, daar er nergens struikgewas in de buurt groeit. Van moerasriet en biezen knopen ze touwen, om er netten voor de vissen van te vlechten en op modder, die ze met de handen opgraven en die ze meer door de wind dan door de zon laten drogen, koken ze hun eten en zodoende verwarmen ze hun door de noordenwind verkleumde inwendige mens dus eigenlijk met aarde. Te drinken hebben ze niets dan regenwater, dat ze in een kuil voor in hun huis bewaren. En zulke stammen durven nog van „slavernij” spreken, wanneer ze heden ten dage door het Romeinse volk worden overwonnen!”

Aldus Plinius, de commandant van de keizerlijke vloot, die zich in zijn luxueuse villa te Misenum niet met een kuil water behoefde te behelpen, maar — al leefde hij misschien niet in zó grote weelde als zijn neef Plinius Minor ¹ — toch minstens over een eigen badkapper met stromend water beschikte en een huis met centrale verwarming, erkers (zothecae) en balcon; die een park met terrassen, palviljoens, visvijvers, broeikassen (N.H. 19, 64), menagerie en eigen jacht zo al niet zelf bezat — hij was een tegenstander ervan (18: 35) — dan toch van nabij kende; Plinius, die ons verzekert, dat in Rome zelfs de dienstmeisjes (ancillae) nog spiegeltjes van zilver hadden (34, 160); die geschreven had over tandverzorging (28,178), Ersatz voor wierook, bijenteelt, tuinbouw, edelstenen, zonsverduisteringen, handel en scheepvaart, papierfabricage (13, 74 e. v.), over antiquiteiten, geschiedenis, recht en politiek, kunst, grammatica, ethnographie, anthropologie enz., enz.; die overal op reis een stenograaf meenam ², terwille van zijn encyclopaedie 2000 boeken had geëxcerpeerd (praef. 17), zijn neef 160 dubbelzijdig fijn beschreven volumina naliet ³ (en hoeveel dit was kan men uit de 20.000 wetenswaardigheden (praef. 17) der 36 volumina plus index van de Naturalis Historia = ± 2500 pagina’s drukswel berekenen!); een man die had nagedacht over het ontstaan van de kosmos, de natuur van de mens en zijn religie, die alle streken van de οἰκουμένη had bereisd, doorkruist en . . . beschreven.

Wij kunnen ons dan ook wel voorstellen dat deze Plinius gaarne ook de Friezen en Cauchen had willen betrekken in dat grote proces

¹ Ep. 2.17.

² Plin. Min. Ep. 3, 5, 15.

³ Ib. 17.

van de „gelijkschakeling” der wereld, dat wij „romanisering” noemen. Op zijn vele reizen naar Oost en West had hij de grootste cultuurverschillen aanschouwd. Wat de Romeinen in de wereld tot stand hadden gebracht, vervulde hem met bewondering¹ en maakte hem tot een vurig voorstander van de Romeinse rijksgedachte. Niet uitsluitend uit wetenschappelijk, maar vooral ook uit praktisch oogpunt had hij het voordeel ingezien van de vrije uitwisseling der producten door het wegvallen der deviezenbelemmeringen — *sit venia verbo* — in het wereldrijk. „Wie gelooft niet, nu heel de wereld één rijk is geworden, dank zij de majesteit van de Romeinse idee, dat de mensheid erop vooruit is gegaan? Overal is er vrij handelsverkeer, overal geniet men de voordelen van wereldvrede. Ja, zelfs de producten, die vroeger in uithoeken der aarde verborgen zaten, staan thans ten algemene dienste” (N. H. 14,2).² In 3,39 bespreekt hij ook de taal. Na een opsomming van de volken die Italië bewonen, vervolgt hij: „Ik weet heel goed, dat het als ondankbaar en nonchalant kan worden opgevat om zo maar terloops en in het voorbijgaan te spreken over dat land, dat tegelijk „*alumna*” (!) en „*parens*” van alle landen is; dat is uitverkoren door de goden’.... om de kleine rijkjes van vroeger tot één geheel te verenigen, de zeden zachter en de onwelluidende barbaarse tongvallen van zo talloze volkeren geschikt te maken voor de uitwisseling van gedachten door hen Latijn te laten spreken, om zodoende de mensheid enige beschaving (*humanitas*) bij te brengen³, kortom om van alle volkeren op heel de aarde het gemeenschappelijk vaderland⁴ te worden”.

Natuurlijk denken we bij dit alles terstond aan *Agricola*, die bij zijn romaniseringsarbeid in Britannia in de winter, wanneer de krijgsbedrijven stilstonden, de bevolking opriep om te „spitten”.

„De winter”, aldus Tacitus (*Agricola* 21), „werd gebruikt voor de meest heilzame maatregelen. Om de bevolking, die nog niet in bepaalde centra leefde (*homines dispersi*) en op een laag beschavingspeil stond en daardoor licht tot oorlog geneigd was, door allerlei afleiding te leren zich kalm en rustig te houden, begon *Agricola* hen deels persoonlijk aan te moedigen, deels hen van staatswege

¹ N.H. 27,3.

² Vgl. Plin. Min. Pan. 32.

³ Vgl. Verg. Aen. 6 852: *paci imponere morem*.

⁴ Dig. L, 1, 33 en XXVII, I, 6, 11.

te ondersteunen om, tempels, marktpleinen en grote bouwwerken op te zetten, waarbij hij de collaborateurs (*promptos*) prees, maar de saboteurs (*segnes*) hun gedrag verweet. Op die wijze diende de wedijver om bij den Romein in een goed blaadje te komen als dwangmaatregel. Daarom ook opende hij voor de zonen van de (voormalige) leiders de mogelijkheid om te gaan studeren, waarbij hij de aangeboren talenten der Britanni verre boven het moeizame studeren der Galliërs stelde. Dit had tot gevolg, dat dezelfde mensen, die voor kort nog weigerden de taal der Romeinen te leren spreken, thans niets liever wilden dan Romeins redenaar te worden. Vandaar werd dan ook weldra onze manieren navolgen als eervol beschouwd en druk zag men de toga. En langzamerhand liet men zich geheel meeslepen door het aantrekkelijke van onze zwakke kanten: flaneren in de zuilen-galerijen, het verkeer in de badhuizen en de luxe van drinkgelagen. En dat werd bij hen, voor wie dit alles nog nieuw was „humanitas” genoemd, hoewel dit eigenlijk hét middel was om ze tot slavernij te brengen. (*Idque apud imperitos humanitas vocabatur, cum pars servitutis esset*).

Het is verleidelijk deze plaats bij Tacitus toe te lichten met andere voorbeelden van bouwpropaganda, „Langenmark-Studium”, toga-mode en zelfs van de echt Romeinse gewoonte steeds zowel de eigen prestaties als die van hun slachtoffers met andere volken te vergelijken. Maar daarover later. Ik wil hier slechts nog even wijzen op Agricola's poging van de *orbis* een *urbs* te maken door de „homines dispersi” te romaniseren, d. w. z. hen te leren leven in het verband van een stad.

Dat dit lang niet eenvoudig was bewijst o.m. het feit, dat na de ineenstorting van de Romeinse macht in Britannia verscheidene der gestichte steden, zoals b.v. Verulamium¹, Calleva Atrebatum², Viroconium³, Venta Icenorum, door de bewoners werden verlaten en eeuwen lang onbewoond bleven.

Weinigen hebben met zoveel overtuiging (en zo uitvoerig!) aangemoedigd tot aansluiting bij Rome, „*quam victi victoresque eodem iure obtinemus*” (als *communis omnium patria* dus) en tot het aanvaarden van *Urbs*, van de wereld vrede binnen het kader van het imperium, dan Cerialis, de Romeinse landvoogd, die in de geschiedenis van ons

¹ St. Albans.

² Silchester.

³ Wroxeter.

land zo'n belangrijke rol heeft -gespeeld, gedaan heeft in zijn rede te Trier (Tac. Hist. IV, 73—74). Doch het prijsgeven van eigen aard, cultuur en onafhankelijkheid is een zware eis, waaraan slechts met weerzin wordt voldaan, wanneer er geen andere wegen meer openstaan. Schrijnend wordt dan het verlies der nationale en dien-tengevolge vaak van de persoonlijke vrijheid aangevoeld als servies die door geen humanitas is goed te maken.

Wanneer wij ten slofte nog de invloed nagaan, die de Romeinse humanitas op onze taal heeft gehad, dan bespeuren we, dat nog heel wat woorden herinneren aan de Latijnse leenwoorden, die naar alle waarschijnlijkheid vóór de zesde eeuw in het oud-Nederduits zijn geïntroduceerd. Naast wijn (vinum) treffen we ook andere handelsartikelen aan als schotel (scutella), emmer (amphora), kuip (cupa), spiegel (speculum), ketel (catinus, catellus), schemel (scamel-lum). Voorts bouwmaterialen etc. als kalk (calcem), tegel (tegula), pijler (pilarium), poort (porta), kamer (camera), kelder (cellarium), zolder (solarium), spijker (opslagplaats, Lat. spicarium), wijk (vicus), markt (mercatus); producten als: kool (caulis), biet (beta), vijg (ficus), peper (piper), wikke (vicia), mispel (mespilum), pruim (prunus); werktuigen als: kaarde (carduus), zegen (sagena), vlegel (flagellum), vork (furca), molen (molina), vooral militaire werktuigen etc. als pijl (pilum), wal (valium), paal (palus), straat (*via* strata), kasteel (castellum); verpakkingsmaterialen als zak (saccus), kist (cista); maten en gewichten als mud (modius), munt (moneta), pond (pondo), mijl (milia *passuum*); dieren als: zalm (salmo), ezel (asellus); geneesmiddelen als pleister (emplastrum). Natuurlijk ontbreken ook de kok (coquus) en de taveerne (taberna) niet. De serie kerker (carcerem), kluister (claustrum), kip (Oud-M. Ned. „boei”, Lat. cippus), keten (catena), pacht (pactum), tol (Vulg. toloneum. voor teloneum), manger of menger (mnd. woord voor „handelaar”, Lat. mango=slavenhandelaar ¹ bewijst, dat demiddelen, waarmee de humanitas ten onzent werd verbreid, blijkbaar de diepste indruk gemaakt hebben op onze voorvaderen en doet ons vermoeden, dat onder de „*varia praedandi vocabula*” waarover Civilis (Tac. Hist. IV, 14) sprak, wellicht ook „humanitas” zal zijn geweest.

A. C. NIELSON.

¹ Uitvoerig hierover in Ned. Talenblad IX, p. 222 e.v. en y. 279 e.v.

Afscheid van het kamp

Wanneer bezoekers, hetzij individueel hetzij in een groep verenigd, afscheid namen van een gymnasiastenkamp heb ik we eens een liedje horen zingen, waarvan de melodie mij zeer bekoorde, maar de bewoordingen nauwelijks voor mij en anderen verstaanbaar waren in het Engels-Schotse dialect.

Het bleek steeds, dat alleen de twee eerste coupletten bekend waren; of de zangers ze verstonden betwijfel ik. Ik schrijf ze hieronder over uit het Tweede deeltje van het Zangzaad voor Kampeers 7^e druk, p. 157.

Should auld acquaintance be forgot,
And never brought to min'?
Should auld acquaintance be forgot,
And days o' auld lang syne?

Por auld lang syne, my dear,
Por auld lang syne,
We'll tak' a cup o' kindness yet
For auld lang syne.

Zou het voor gymnasiasten en lyceanen niet aardiger zijn dit te zingen in verstaanbaar Latijn? B. v.:

Peritne iam sodalitas
Peracti temporis?
Peritne iam memoria
Antiqui foederis?

Io! Tollamus pocula!
Tempus praeteritum
Memoria tenebimus
Ad vitae terminum.

Den Haag.

J. VAN IJZEREN.

Klassiek neologisme

Niet alleen begrippen en voorstellingen welke ons in de laatste jaren duidelijker geworden zijn vinden wij in onze Klassieken terug; ook als nieuw voorgestelde woordbetekenissen blijken niet zo erg

nieuw te zijn. Zie Plutarchus/Lysander caput 8 § 3: „dat antwoordde hij en hij „versierde” (διεποικιλλε) het zó, dat” en even daarvóór: „ἀπατας τα πολλά διεποικιλλων του πολεμου”.

Ook dichterbij komt dit woord wel voor in de betekenis, die wij het in de oorlogsjaren weer hebben gegeven. Zo zegt Joan Melchior Kemper in zijn Ontwerp voor een Burgerlijk Wetboek van 1820: „dat de rechters moeten toezien dat geen huwelijken ontbonden worden uit versierde oorzaken of door bedekte overeenkomsten van partijen” (art. 422).

Zodat er niets nieuws is onder de zon.

H. SCHADEE.

Onklassieke opvoeding

Een liefvallige Amerikaanse kwam de „verzoeningskamer” binnen van den President van de Rechtbank, en vroeg verlof tot het instellen van een vordering tot echtscheiding tegen haar te Ithaca (New-York) wonenden echtgenoot, met wien zij daar enige jaren geleden gehuwd was. „Staat er een standbeeld van Odysseus te Ithaca, waar U zo lang gewoond heeft?”, vroeg de fungerend president. „Wie is Odysseus?”, was de wedervraag. „Nooit van Homerus gehoord?”. „Nimmer”. En onder het verlaten van de audiëntiekamer: „Ik schijn vreselijk dom te zijn”.

A. DIRKZWAGER.